

Čia nuodugniai aptartas rašinėlio rašymo procesas, kokį praktikavau savo klaseje. Be abejo, galima pasakyti, kad žinant, kokia plati šiuolaikinė mokymo programa, nėra laiko trypčioti vietoje. Galbūt ir taip. Tačiau, kaip rodo praktika, tą patį laiką jūs skirsite rašinėlio klaidų analizei. Tad ar ne geriau rašymo procesą išmokti išsamiai, o vėliau akcentuoti naujoves, taisyti klaidas? Spręskite patys.

Kiekvienam rašinėliui skirti tiek laiko nėra galimybės. Mokytojas pats turi nuspręsti, kuriam darbo etapui numatys daugiau laiko, o kurį galbūt praleis. Galima rinktis, kurį rašinėlį analizuoti, o kurį rašyti neaptarus. Patirtis rodo, kad, kelis kartus tuos pačius etapus pakartojus, vaikai užduotis atliks vis greičiau ir sėkmingiau. Rašinėliai bus įdomūs, kūrybingi ir įvairūs. O rašymo įgūdžius galima bus pritaikyti ir kitose pamokose.

Kritinis mąstymas ir istorijos vadovėliai

Visos naujosios istorijos programos Lietuvoje į pirmą istorijos mokymo(si) tikslų vietą kelia bendrųjų programų teiginį: „Istorijos paskirtis – padėti mokiniams formuoti istorinę sąmonę, supratimą, kad šiandienos pasaulis, jo tvarka ir vertybės yra istoriškai sąlygotos ir kintančios, kad jos privalo būti dabarties žmonių atsakingai kuriamos ir sergstimos“ (Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos: 1997). Labai panašų teiginį matome ir pačioje naujausioje istorijos programoje: „Istorijos paskirtis – padėti moksleiviams formuoti istorinę sąmonę, supratimą, kad šiandienos pasaulis yra istoriškai sąlygotas žmonijos ilgaamžės raidos rezultatas. Mokantis istorijos nuosekliai susipažįstama su svarbiausiomis istorinėmis epochomis, istorinės raidos mechanizmu, tautos ir žmogaus vaidmeniu istorijoje, perprantama istorijos sąvokų reikšmė, išmokstama savarankiškai apmąstyti ir vertinti istorinę patirtį“ (Bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija: 1999).

Taigi šiandienos mokykloje ypač pabrėžiama šiuolaikinio pasaulio supratimo bei orientavimosi jame svarba. Savaiame suprantama, kad praeities faktų žinojimas yra ne pats sau tikslas, o tik priemonė, padedanti susidaryti dabarties vaizdą. Todėl istorijos pamokose ima vyrėti ne atmintis, o gebėjimas kritiškai vertinti praeities įvykius, reiškinius, procesus.

Kritinis mąstymas ir istorijos mokymasis

Tyrėjas J. Nicholas straipsnyje „Mąstymo gebėjimai ir istorijos besimokantys vaikai“ (Thinking through the Curriculum: 1998) tarsi patvirtina šį požiūrį. Jis aprašo 1989–1991 m. vykusius debatus dėl Anglijos nacionalinės istorijos programos ir pasakoja, kaip kartą per susirinkimą trisdešimties tėvų buvo paprašyta surašyti istorijos faktus, kuriuos jie prisimena iš savo istorijos pamokų, bei kokių istorijos žinių jie tikisi iš savo vaikų. Atsakymų analizė parodė, kad iš atminties iškilę žinių fragmentai buvo iškraipyti ir klaidingi, netgi nusižengiantys padorumui. Suaugu-

Kritinio mąstymo ugdymas įvairiose disciplinose 57

siųjų įsivaizduojamoje moksleivių istorijos programoje taip pat išryškėjo paviršutiniški ir nesusiję faktai: datos, įžymybių vardai, anekdotai apie jų gyvenimą ir meilę, mūšiai. Tipiški siūlymai buvo: Julijus Cezaris, 1066 m. Heistingso mūšis, Henrikas VIII ir jo žmonos, Armada, Vaterlo, karalienė Viktorija ir klozeto išradimas, Britų imperijos raida ir žlugimas. Joks bendras programos vaizdas neišryškėjo.

Buvo kiek apmaudu, kad Britanijos televizijos komedija „Juodulys“ („Blackadder“) (dešimtojo dešimtmečio pradžia) arba filmas „Šindlerio sąrašas“ padarė kur kas didesnį poveikį žmonių istorijos savižinai nei aštuonerių metų istorijos studijos mokykloje. „Juodulio“ autorius Benas Eltonas, atrodo, turėjo daugiau įtakos pažįstant ir suvokiant istoriją negu jo dėdė Kembridžo universiteto istorijos profesorius seras Goeffrey Eltonas.

Eksperimentas ir tolesni tyrimai parodė, kad mokyklinė istorija turi labai mažą poveikį suaugusiam žmogui arba ir visai jo neturi. Mokykloje įgytų istorijos žinių apimtis ir prigimtis suaugusiųjų gyvenimui yra labai ribotos. Suaugusieji net ir nurodė, kad tokios menkos jų informacijos šaltinis buvo gausi, neproblemiškai pateikta mokytojų medžiaga. Ji nebuvo orientuota į gyvenimą, į įvairius mąstymo lygmenis.

Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur kritiniam mąstymui mokyklose skiriama daugiau dėmesio, jau senokai išskirti pagrindiniai kritinio mąstymo mokantis istorijos įgūdžiai. Jie tarsi susideda iš šešių pakopų:

1. **I n t e r p r e t a c i j a**. Tai bandymas nustatyti faktų, idėjų, vertybių ryšius. Kitaip sakant, tai nuomonės, dėl ko koks nors įvykis atsitiko, susidarymas. Interpretacija pasiekama šiais etapais:
  - a) apibrėžiant priežasties ir padarinio ryšį;
  - b) apibendrinant ir pagrindžiant;
  - c) nustatant reikšmes ir darant išvadas;
  - d) išaiškinant tendencingumą, šališkumą.
2. **A n a l i z ė**. Tai naujų (perskaitytų, išgirstų, pamatytų) žinių supratimo demonstravimas. Iš esmės analizės schema yra tokia:
  - a) informacija suskaidoma į dalis, tam tikrus prasminius vienetus;
  - b) tarp šių dalių nustatomos sąsajos;
  - c) siekiama suvokti, kodėl informacija pateikta būtent tokiu pavidalu (tokia forma).
3. **P e r t v a r k y m a s i r s i n t e z ė**. Tai informacijos pateikimas kita forma, nei buvo įgyta, bei jos paaiškinimas.
4. **P r o b l e m ų s p r e n d i m a s**. Painesni dalykai sprendžiami taip:
  - a) problemos išryškinamos;
  - b) numatomos įvairios alternatyvos;
  - c) nuspėjami kiekvienos alternatyvos padariniai;
  - d) priimamas sprendimas.
5. **H i p o t e z i ų f o r m u l a v i m a s**. Tai tam tikros faktais bei įrodymais pagrįstos teorijos pateikimas.
6. **Į v e r t i n i m a s**. Jis turi būti susijęs su priežastimis, kurios veda prie vieno ar kito vertinimo pasirinkimo (žr.: DiBacco Th. V. ir kt.: 1991).

Istorijos programose nuolat pabrėžiamas istorinio mąstymo ugdymas. Jis labai glaudžiai susijęs su kritiniu mąstymu. *Kritinis mąstymas* – tai sudėtingas procesas, prasidedantis informacijos suvokimu ir pasibaigiantis sprendimo priėmimu. Kritiškai mąstyti – tai vertinti idėjas, ieškoti jų prasmės, jas performuluoti, žiūrėti į jas šiek tiek skeptiškai, lyginti su priešingais požiūriais, kurti įtikinamas sistemas joms pagrįsti bei remtis jomis. O bendrasis dalykinis gebėjimas – *istorinis mąstymas* – šiam procesui prideda tam tikrų papildomų parametrų. Istoriskai mąstyti – tai kritiškai vertinti faktus, nuomones ir pateiktus įvykių, reiškinių, procesų variantus atsižvelgiant į laiko, erdvės, informacijos šaltinio ypatybes, skiriant faktus, požiūrius, nuomones bei jų argumentus (Bakonis: 1998).

Lietuviški istorijos vadovėliai kritinio mąstymo kontekste

Pažvelgus į pastarąjį dešimtmetį išleistus lietuviškus istorijos vadovėlius, darosi aišku, kad jų sandara nėra orientuota į pagrindinius kritinio mąstymo schemas etapus. Beveik nė vienas vadovėlis dalies, skyriaus, atskiro paragrafo pradžioje nesiūlo tokios intriguojančios medžiagos, kuri pati savaime skatintų mokinius susimąstyti apie savo žinias, apie patirties (ne)atitikimą naujai informacijai. Retas vadovėlis taip pat prasideda klausimais, t. y. užduotimis, reikalaujančiomis sutelkti dėmesį į jau įgytas žinias. Dauguma lietuviškų istorijos vadovėlių pasižymi tradicine kompozicijos struktūra. Iš pradžių dėstymas – dažniausiai neprobleminis informacinis autoriaus tekstas, lydymas iliustracijų. Paskui vienas kitas istorijos šaltinis, dažniausiai – to paties autorinio teksto teiginių iliustracija. Pabaigoje užduotys, klausimai. Pati savaime tokia kompozicija neskatina kelti sau tikslų, suprasti klausimų. Dažniausiai ji nuteikia pasyviai priimti pateiktą informaciją.

Yra dar nedidelė psichologinė problema – žmogus nemėgsta būti mokomas, jis priešinasi (sąmoningai ar ne) prievarta brukamiems pamokymams. Rezultatai kur kas geresni tuomet, kai jis pats „persioja, permala“ informaciją, o ne bando atkartoti pateiktą gatavą. Juk dar visai neseniai dažna istorijos pamoka galėdavo apsieiti be pačios istorijos, t. y. kiek kita, platesne, prasme – be praeities. Studijuodami naują temą, pradėdavome nuo bendros apžvalgos, panaudodavome schemą „priežastis–eiga–padarinys“ ir baigdavome reikšmės apibūdinimu. Patiems praeities reliktais, istorijos šaltiniams tekdavo tik iliustracijos vaidmuo. Juos mokinys turėdavo perskaityti arba peržiūrėti namie. O tai jis padarydavo ne visada, nes puikiausiai galėjo verstis faktais, vertinimais, randamais vadovėlio autoriaus tekste. Rezultatas – naudojamosi „sukramtytomis, suvirškintomis“ žiniomis, ir į darbą paleidžiami tik atminties mechanizmai. Ir tai vadinama rengimusi gyvenimui! Bet juk gyvenime istorija reikalinga ne tam, kad visą laiką vien treniruotume atmintį. Istorijos paskirtis – padėti orientuotis kintančiame pasaulyje! Gyvenime žmogus retai susidurs su gatavais tekstais – jam iš atskirų žinių nuotrupų (šaltinių) reikės „susiklijuoti“ bendrą vaizdą ir priimti tam tikrus vertinimus, sprendimus.

KMUSR ir „idealus“ istorijos vadovėlis

Kaip spręsti problemą? Yra du sprendimo būdai. Pirma, diegti į gyvenimą vadovėlius, kurių visa struktūra bei tematika skatintų mąstyti. Tokie vadovėliai greičiau primintų skaitinių knygą arba chrestomatiją su įvadiniais paaiškinimais, komentarais ir užduotimis. Žinių, faktinės informacijos sankaupos – žinynų reikalas! Tiesioginis mokinio dialogas su šaltiniu, jo supratimas, interpretacija vadovėlyje turėtų tapti istorijos ugdymo centru, išstumti tradicinę istoriją kaip pasakojimus apie praeitį. Autoriaus tekstas būtų tik pagalbinė priemonė susigaudyti praeityje.

Aišku, pas mus tokia vadovėlio koncepcija atrodo perdėm revoliucinga. Sumenkinti autoriaus teksto vietą ir vaidmenį vadovėlyje dar atrodo šventvagiška. Pirmajame etape reikėtų vadovautis „žingsnis po žingsnio“ taktika, tarkim, tik suvienodinti autoriaus teksto ir šaltinių lyginamąjį svorį. Tačiau ir čia siūlytina šiuos du dėmenis sukeisti vietomis – šaltiniai neturėtų būti tik antroje vietoje. Jie galėtų stovėti jeigu ir ne pradžioje, tai bent jau lygia greta su autoriaus tekstu (jame ar šalia jo). Priėmus „revoliucinį“ variantą, reikėtų tuoj pat galvoti apie alternatyvas – žinynus, papildomas mokomąsias knygas mokiniui ir metodinius patarimus mokytojui.

Paprastai įvade (skyriuje, paragrafe) iki šiol nebuvo įprasta nurodyti, kokių konkrečių tikslų moksleivis turi pasiekti. Tai buvo paliekama paragrafo pabaigai (formuluojant idėjinę teorinę išvadą) ir kontroliniams klausimams bei užduotims. Mūsų siūlymas – apversti šią schemą aukštyn kojomis ir jau skyriaus (paragrafo) pradžioje nurodyti, ką moksleivis gali išmokti, ką gebės atlikti išnagrinėjęs šį skyrių (paragrafą). Išankstinis užduoties ir tikslų žinojimas taip pat motyvuoja mokymąsi.

KMUSR projekto taikymas istorijos vadovėliams

Kol kas apie tokią vadovėlių sandarą galima tik pasvajoti. Todėl reikia galvoti apie antrąjį būdą: kad pritaikytų pamokoje pagrindinius kritinio mąstymo schemas elementus, istorijos mokytojas turi kiek pertvarkyti vadovėlių siūlomą medžiagą.

Sakoma, kad geram, mąstančiam istorijos mokytojui blogų istorijos vadovėlių nėra. Yra tik netinkamas vadovėlio taikymas. Iš savo kuklios darbo patirties galima teigti, kad kritinio mąstymo ugdymo schemai pasiduoda beveik kiekvienas tekstas. Svarbu tik nuolat atsižvelgti į žinių įgijimo ir suvokimo kontrolę:

1. Ankstesnių žinių pri(si)minimas	Ką jau žinau apie šį dalyką?
2. Tikslų nustatymas	Ką turiu sužinoti ir kam šios informacijos prireiks?
3. Informacijos vietos radimas	Kur ir kaip gausiu reikiamos informacijos?

4. Tinkamos strategijos pritaikymas	Kaip panaudosiu šį informacijos šaltinį, kad patenkinčiau savo poreikius?
5. Darbas su tekstu	Kaip galiu padėti sau geriau suvokti tekstą?
6. Suvokimo stebėjimas	Ką daryti atsiradus nesuprantamų vietų?
7. Konspektavimas	Ką iš turimos informacijos būtina užsirašyti?
8. Informacijos vertinimas	Kuriais informacijos aspektais patikėti ir kuriuos palikti pamąstymams?

Ši lentelė gana neblogai atspindi trijų KMUSR pakopų (žadinimo ir įsitraukimo–prasmės suvokimo–apmąstymo) modelį. Panagrinėkime jį remdamiesi vadovėlio tekstu apie Lietuvos karalių Mindaugą pavyzdžiu. (Aukštesniųjų klasių moksleiviams kartais tenka skaityti tokius sunkius tekstus kaip C priede pateikta medžiaga apie Lietuvos karalių Mindaugą, sukompiliuota iš Z. Ivinskio, J. ir Z. Kiaupų bei A. Koncevičiaus vadovėlių.)

Žadinimas

Dirbant su istorijos vadovėlio tekstu, žadinimo esmė gana paprasta – pasirengti priimti ir suvokti informaciją. Naudojimosi naujais vadovėliais tyrimų rezultatai rodo, kad pasirengimas prieš skaitymą ir po to einantis skaitymas duoda geresnių rezultatų nei tiesiog skaitymas. Pavyzdžiui, Niu Džersyje vykdytuose tyrimuose vienos moksleivių grupės būdavo paprašoma iškart skaityti paragrafą. Kitai grupei prieš skaitant mokytojas pateikdavo trumpą teksto santrauką. Pasikui ši grupė atsivertusi vadovėlius žiūrinedavo pavadinimų užrašus, iliustracijas, žemėlapius, diagramas. Mokytojas įvardydavo ir apibrėždavo naujas sąvokas, apibūdindavo aprašomus veikėjus, vietas. Kartu jis pateikdavo trumpą paragrafo ryšio su visu kursu apibūdinimą. Kaip ir reikėjo tikėtis, grupių žinios testo metu labai skyrėsi. Antroje grupėje mokytojas kiekvieną pamoką sugaišdavo apie penkias minutes, tačiau rezultatų skirtumai buvo milžiniški (DiBacco Th. V. ir kt.: 1991). Taigi nepakanka vien duoti mokiniams istorijos vadovėlius ir patikrinti supratimą. Privalu sukurti aplinką, skatinančią įsitraukti į aukštesnio lygmens mąstymą.

Aprašytasis pavyzdys atkreipia dėmesį į dar vieną darbo su vadovėlio tekstu ypatybę. Šiuolaikiniai istorijos vadovėliai pilni paveikslėlių, žemėlapių, lentelių, kitokios grafikos. Tikrai sunku patikėti, kad moksleiviai visiškai nekreiptų į tas iliustracijas dėmesio. Tačiau tikėtina, kad jie nebando jų susieti su teksto informacija. Savarankiškai skaitydami moksleiviai dažnai susitelkia vien į tekstą. Tuo tarpu vaizdinė informacija dažnai tekstą paaiškina, papildo, leidžia geriau jį suvokti.

Pasirengimas skaityti būtinas ir motyvacijos požiūriu. Kur kas geresnių rezultatų gaunama tada, kai skaitoma norint ką nors suprasti, išsiaiškinti, o ne vien gavus mokytojo užduotį įsidėmėti pagrindinius teiginius, papasakoti. Iliustracijos, schemos, istorijos šaltiniai – gera priemonė sukelti susidomėjimą tekstu, skaitymą motyvuoti. Aišku, kad tam reikia mokytojo pasirengimo. Sužadinti mokinius

ir įtraukti į mąstymą konkrečia tema siūlome klausimus (G ir F priedai). Netekstinė medžiaga arba istorijos šaltiniai turi būti suvokiami kaip tam tikras netikėtumas, problema, kaip žinomo ir nežinomo įtampa. Atsakyti į daugelį mokytojo keliamų klausimų moksleiviams patirties tikrai neužteks. Tik šiuo atveju tekstas, jeigu jame tikimasi rasti problemos sprendimą arba bent kelius į jį, bus skaitomas atidžiau, su noru suprasti, o ne šiaip perskaityti.

Pavyzdžiui, prieš skaitant tekstą apie karalių Mindaugą galima moksleiviams priminti poeto Just. Marcinkevičiaus dramos „Mindaugas“ ištrauką (B priedas) ir šalia paminėti, kad liepos 6-oji yra šventė – Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena. Tikėtina, kad prieštaravimas tarp gana žiaurių ir drastiškų Mindaugo darbų iš vienos pusės bei jo garbinimo iš kitos sukels norą suprasti, kokie yra istorinių asmenybių veiklos vertinimo kriterijai.

Pasirengimas skaityti istorijos vadovėlio tekstą gali būti ir formalesnis. Kartais, įvardijus temos ar paragrafo pavadinimą, užtenka tik poromis ar grupėmis pasvarstyti, kas apie tai jau žinoma (skatinama prisiminti skaitytas grožines ar mokslo populiarinimo knygas, matytus kino filmus ar vaizdajuostes, paveikslus ar pašto ženklus), kokie dar mokomieji dalykai gali suteikti informacijos, kur dar kasdieniame gyvenime galima susidurti su panašiais reiškiniais. Su pastaruoju klausimu susijęs reikalavimas pabandyti nustatyti praktinius konkrečios temos ar paragrafo studijų tikslus. Patartina pasamprotauti, kuo naujoji informacija gali praversti gyvenime, būsimoje profesinėje veikloje.

Taip pat galima lentoje užrašyti trijų (keturių, penkių) istorinių asmenybių vardus arba tris (keturias, penkias) datas, istorijos sąvokas ir paprašyti moksleivių porose ar grupėse nustatyti, kaip tai siesis su būsima tema. Konkrečiu atveju prieš skaitant galima pateikti datas (1219, 1251, 1253, 1261 m.), vardus (Dausprungas, Mindaugas, Morta, Rimgaudas), vietovardžius (Livonija, Voruta, Voluinė, Žemaitija) arba jų kombinacijas. Dalydamiesi mintimis apie šių datų ir vardų ryšius porose arba grupėse moksleiviai turėtų įsitraukti į aktyvų mąstymą.

Prasmės suvokimas

Šiame etape jokių būdu neturėtų likti vien tik autoriaus teksto skaitymas. Pravartu pateikti įvairiausių raštiškų užduočių (kai rankos be darbo, galva be minčių!), kurios verstų nuolat mąstyti apie tai, kas skaitoma (užduočių pavyzdžiai – E priede).

Kitas suvokti prasmę skatinantis metodas – abipusis mokymas. Jau senokai pastebėta, kad geriausias būdas išmokti pačiam – mokyti kitus. Kiekvienas moksleivis turėtų pabūti mokytoju. Tam klasę reikia suskirstyti poromis. Vienas poros dalyvis turėtų skaityti autoriaus tekstą apie Mindaugą (A priedas), kitas – Mindaugo epochos istorijos šaltinius (C priedas). Dalyviams tekstus perskaičius ir tinkamai pasirengus, vaidinantis mokytoją trumpai referuoja perskaitytą medžiagą ir uždavęs keletą klausimų įsitikina, kaip jo „mokinys“ suprato pagrindinius teiginius. Tada vaidmenimis keičiamasi.

Labai panašus ir „vaivorykštės“ principas. Klasė padalijama į grupes, kurios nagrinėja pagrindinius naujos medžiagos klausimus (kalbamu atveju suskirstoma į šešias grupes pagal šešias autoriaus tekste išskirtas problemas). Kiekviena grupė ne tik domisi konkrečiau klausimo studijomis, bet ir aptaria, kaip suprantamai, aiškiai su šia medžiaga supažindinti kitus. Paskui klasė perskirstoma į kitas grupes taip, kad kiekvienoje būtų nors po vieną visų problemų ekspertą. Kiekvienas ekspertas moko kitus.

Dirbant individualiai, tokių tekstų prasmei suvokti labai tiktų ir vadinamasis „tinklo nėrimas“ (žr. D priedą). Pradedame lapo viduryje užrašydami temos pavadinimą „Karalius Mindaugas“ ir jį apibraukiame apskritimu. Toliau, jau skaitydami, pereiname prie pagrindinių Mindaugo gyvenimo ir veiklos problemų („Mindaugo genealogija ir šeima“, „Mindaugas – Lietuvos valstybės vienytojas“, „Mindaugo sostinė“, „Mindaugo dovanojimo aktai“, „Mindaugas – krikščionis“, „Mindaugo ir jo veiklos vertinimas“, „Šaltiniai Mindaugo epochai atkurti“), užrašome jas atokiau, apibraukiame stačiakampiais ir sujungiame su pavadinimu. Skaitydami tekstą, šalia kiekvienos problemos moksleiviai pasižymi pagrindinius teiginius, juos apibraukia ir sujungia su šių problemų pavadinimais stačiakampiuose. Jei į klausimus neatsakyta, problemos neišspręstos, tai prie jų žymimi klausukai (žr. D priedą).

Neįmanoma išmokyti, suprasti istorijos nesuvokiant, kaip istorikai „atranda“ praeitį. Nėra vieno požiūrio į praeitį, ir istorikų praeities įvykių „ataskaitos“ taip pat skiriasi. Suprasti istoriją – tai visų pirma suvokti, kodėl tie įvairūs požiūriai atsiranda. Be abejo, tam yra daug paaiškinimų, bet būtent skatinti šį supratimą, mūsų nuomone, geriausiai tinka skaitomo istorijos vadovėlio teksto prasmės suvokimo etape.

Iš karto reikia perspėti, kad istorijos vadovėliai nėra patys lengviausi ir įdomiausi tekstai autoriaus požiūriui paaiškinti. Jie dažnai kompiliuojami iš daugybės kitų istorijos tekstų, atspindinčių įvairius, kartais net priešingus požiūrius. Be to, istorijos vadovėlių autoriai dažnai sąmoningai nerodo ir neperša asmeninio požiūrio į aprašomus įvykius. Vis dėlto kartais ir mūsų vadovėliuose įmanoma rasti tam tikro požiūrio ar pozicijos pavyzdžių. Tuo istorijos mokytojas turėtų pasinaudoti. Pirmiausia tai taikytina tekstams apie karus, politinius bei socialinius susidūrimus. Kokia vadovėlio autoriaus pozicija:

- Kurią pusę jis vertina palankiau?
- Iš ko taip galima spręsti?
- Kodėl autorius pasirinko būtent tokią poziciją?

Tokie klausimai verčia ieškoti prasminių žodžių, epitetų, derinti autoriaus tekstą su greta pateikiamais šaltiniais. Dar geriau šią veiklą panaudoti nagrinėjant istorijos vadovėliuose pasitaikančius šaltinius. Mūsų pavyzdžiui apie karalių Mindaugą taip pat gerai tiktų šaltiniai (C priedas).

Vadovėlių tyrimo rezultatų duomenimis, medžiagos (prasmės) suvokimas istorijos pamokose tikrinamas pačiu primityviausiu lygiu. Dažniausiai tikrinamas tik faktinės medžiagos atgaminimas. O kartais, anot I. L. Beck ir J. A. Do-

le, skaitymo suvokimas tapatinamas su paprasčiausiu autoriaus aprašytų detalių supratimu. Kai mokinys geba perteikti, ką autorius pasakė, mes jį vertiname kaip suprantantį tekstą. Nors iš tiesų tai gali būti ir netiesa. Jeigu prisiminimą laikysime supratimu, tuomet galime sakyti, jog mokinys, kuris perpasakoja tekste išdėstytą informaciją, jį suprato. Tačiau jei supratimu laikysime tai, kad mokinys geba susieti tekste pateiktas idėjas su savo paties tos temos žiniomis, susiduria su prieštaravimais ir geba mintis, informaciją bei idėjas pritaikyti gyvenime, kai tai daryti yra būtina, tuomet prisiminimas nėra supratimas (Beck, Dole: 1992).

Vien tik perskaityti spausdintus žodžius ir juos prisiminti nepakanka. Kad skaitymas būtų naudingas, privalu skaityti interpretuojant. Skaityti, kad žinotum ir suprastum kitaip, kad galėtum ką nors padaryti kitaip negu prieš skaitydamas. Tai reiškia, kad mokinys turi susieti tai, ką skaito, su tuo, ką jau žino ar sugeba padaryti. Į tai, ką autorius nori pasakyti, skaitytojas turi žiūrėti atsižvelgdamas į savo idėjas bei veiksmus (žr.: Meredith ir kt.: 1997–1998).

Taigi prasmės suvokimas skaitant yra tam tikra teksto interpretacija. Antai vienas autorius taip aprašo Antrojo pasaulinio karo įvykius Lietuvoje: „Rusų partizanai savivaliavo rinkdami maistą, drabužius, taip pat žudė lietuvius, dirbusius vokiečių įstaigose ar savivaldos institucijose (kaimų seniūnus ir kt.)“ (Kasperavičius, Jokimaitis: 1998, 166). Ką reiškia jo vartojama „rusų partizanų“ sąvoka? Vyresniems Lietuvos žmonėms aišku, kad taip kasdienėje kalboje buvo vadinami Lietuvoje veikę sovietiniai, komunistiniai partizanai. Ar mokinys susimąstys, kad šiuo atveju žodis „rusų“ anaipol nereiškia griežtos etninės priklausomybės?

Kitas atvejis iš vadovėlio: „XVIII a. JAV politiniame gyvenime įsitvirtino dviejų politinių partijų sistema“ (Brazauskas ir kt.: 1999, 109). Ką tai reiškia devintos klasės mokiniui, nestudijavusiam politikos pagrindų? Matyt, tai, kad šalyje tebuvo dvi politinės partijos. Na o vyresniam žmogui bus aišku, kad kalbama apie sistemą, kurioje iš daugybės partijų išsiskiria dvi pagrindinės, įtakingiausios.

Šie pavyzdžiai liudija, kad skaitant istorijos vadovėlius reikia nuolat užduoti sau klausimus, ką vadovėlio autorius įsivaizdavo vartodamas tokius žodžius, ar aš šiuos žodžius suprantu taip, kaip ir autorius?

Apmąstymas

Perskaitytą tekstą apmąstyti galima labai įvairiai. Istorijos pamokose šiame etape kartais siūlytina taikyti (ugdyti, plėtoti) empatijos įgūdžius. Empatija, t. y. įsijautimas į kitų būsenas, jausmus, – gana naujas dalykas mūsų moksleiviams. O juk toks įsijautimas, kai reikia nuolat keisti poziciją, vartoti prieštaringą informaciją, gana sėkmingai skatina kritinį mąstymą. Beveik kiekvienas šiuolaikinis istorijos (taigi ir istorijos vadovėlio) tekstas suteikia galimybę jį perkonstruoti į aprašomos epochos žmonių įspūdžius. Pradėti galima nuo trumpų rašinėlių – pasakojimų kokio nors praeities veikėjo vardu ar atspindint jo požiūrį. Taip įgun-

dama remtis istorijos šaltiniais – tiek tekstiniais, tiek vaizdiniais. Toliau galima užduotį apsinkinti ir siūlyti pasvarstyti, kaip į tas pačias praeities problemas, tuos pačius reiškinius galėjo žiūrėti kitos tautos ar kultūros mūsų bendraamžis. Antai senovės istorijos kurse galima kelti klausimą: „Kodėl mes visą laiką esame graikų ir romėnų, o ne persų ar kartaginiečių pusėje? Ar tai teisinga?“ Manome, kad bandymas pasitelkus kiekvienos epochos istorijos medžiagą pasistengti suprasti kitus – artimesnius ar tolimesnius kaimynus – padės geriau suvokti tiek tragišką savo tautos XX amžiaus istoriją, tiek ir kitus gyvenimo klausimus.

Nagrinėjant medžiagą apie Mindaugą, keltinas klausimas: „Kodėl autoriai palaiko Mindaugą, įvykius vertina artimu jam požiūriu?“ Tekstui apie karalių Mindaugą apmąstyti galima pasinaudoti paties Mindaugo, Ordino magistro, žemaičių ar Mindaugui priešišku jo giminaičių pozicijomis.

Aišku, vienas paprasčiausių būdų perskaitytam tekstui apmąstyti – grįžti prie žadinimo etape pradėtos veiklos ir palyginti, kaip pasitvirtino bandymai susieti medžiagą (datas, asmenvardžius, vietovardžius).

Mąstymą konkrečia tema galima baigti trumpos 5–10 minučių esė rašymu. Tokią esė reikėtų pavadinti kontroversiškai (pvz.: „Mindaugas – didvyris ar nusikaltėlis?“, „Mindaugas – savanaudis žmogus ar toliaregis politikas?“ ir pan.) arba paprašyti, kad rašantieji parodytų konkretesnį požiūrį į išnagrinėtą medžiagą (pvz., apibūdintų vieną naujai suvoktą dalyką ir vieną klausimą, į kurį atsakymo negavo).

Mokymasis bendradarbiaujant

Naudojant vadovėlį grupiniam darbui, kritinis mąstymas taip pat skatinamas. Daugybė grupinio darbo tyrimų rodo, kad ši forma geriau nei individualūs mokymosi metodai skatina moksleivius našiai dirbti, teigiamai vertinti savo ir kitų veiklą, padidina atsakomybę už galutinius rezultatus. Grupinio darbo formų su tekstais yra gana įvairių. Pateikiame vieną trumpą pamokos planą.

T e m a:

Aleksandras Makedonietis kitų akimis

L a i k a s:

1998 02 03

V i e t a:

Vilniaus S. Daukanto vidurinės mokyklos 7a klasė (13–14 metų mokiniai)

T i k s l a i:

- 1) pakartoti ir apibendrinti turimas žinias apie Aleksandrą Makedonietį ir jo žygį į Rytus;
- 2) mokyti žvelgti į praeities asmenybės veiklą amžininkų bei kitos kultūros atstovo akimis;
- 3) ugdyti gebėjimą vertinti savo ir kito veiklos rezultatus.

Kritinio mąstymo ugdymas įvairiose disciplinose 65

Išankstinis pasirengimas.

Prieš tai, nagrinėjant temą „Kaip vertinti Aleksandrą Makedonietį?“ (Bakonis, Virganavičiūtė: 1996, 128–131), buvo susipažinta su įvairiomis nuomonėmis, pateiktomis vadovėlio tekste, namie parašytas trumpas (iki vieno puslapio) rašinėlis „Aleksandras Makedonietis“ (kaip įsivaizduojama šiuolaikinio Irano istorijos vadovėlio ištrauka).

Eiga.

- I. Pasidalijus į keturias grupes, kolektyviai aptariami parengti rašiniai ir išrenkamas vienas, grupės nuomone, geriausias (išsamiausias, tiksliausias).
- II. „Autoriaus kėdė“ – vienas grupės atstovas paaiškina visai klasei to darbo išrinkimo geriausiu motyvus, tada autorius pristato (skaito) savo darbą (jis įrašytas diktofonu), o kiti moksleiviai tuo metu žymisi pastabas pagal schemą: „pavyko, vertinga“, „nepavyko, galima pataisyti, patikslinti“. Taip susipažįstama su visais keturiais išrinktais darbais ir bendra kiekvienos grupės nuomone apie juos.
- III. Grupių perskirstymas, į kiekvieną naują paskiriant po vieną išrinktų darbų autorių.
- IV. Diskusija grupėse, kuo to autoriaus, moksleivio, darbas skiriasi nuo lietuviško vadovėlio autoriaus minčių ir vertinimų, ar tikrai jis galėtų atspindėti šiuolaikinio Irano istorijos vadovėlio mintis.
- V. Dar kartą išklausomi rašiniai (diktofono įrašas) ir bendra naujosios grupės nuomonė šiais klausimais.
- VI. Diskusija klausimu, ar šiuolaikinio Irano moksleiviai vertintų Aleksandrą Makedonietį kaip iškilų asmenybę.

Priedai

A priedas. Istorijos vadovėlio tekstas apie Mindaugą

Karalius Mindaugas, arba Šeši klausimai liepos šeštąją

Ar istorinės aplinkybės pagimdo dideles asmenybes, ar didelės asmenybės pagimdo istorines epochas – klausimas ginčytinas ir vargu ar išsprendžiamas. Lietuva pirmojoje XIII amžiaus pusėje turėjo tokią asmenybę, kurios vardu vadinama epocha. Bemaž visi žino, kad Mindaugas – pirmasis lietuvių tautos valdovas, paprastai laikomas Lietuvos valstybės įkūrėju, formaliai vainikuotas jos karalius.

Deja, yra klausimų apie Mindaugą, į kuriuos garantuotai nesugeba atsakyti net istorikai profesionalai. Istorikas Z. Ivinskis pateikė tokį klausimų sąrašą:

1. Ar iš tiesų Mindaugas buvo tikrasis Lietuvos valstybės suvienytojas?
2. Kokia buvo Mindaugo genealogija?

3. Kur buvo Mindaugo sostinė?
4. Ar Mindaugo dovanojimo aktai – autentiški dokumentai?
5. Ar Mindaugas iki mirties išliko krikščionis?
6. Kaip vertinti Mindaugą, jo veiklą?

Rusų metraštis pateikė 21 lietuvių kunigaikščio, 1219 m. sudariusio sutartį su Voluine, sąrašą. Iš jų bene penki – vyresnieji kunigaikščiai. Tai rodo, kad Lietuvos kunigaikščių veiksmai jau buvo bendri. Sutartį sudarė ne tik Lietuvos žemės (piepenių vyresniųjų kunigaikščių keturi daugiau nebuvo minimi. Tik 1235 m. minima „Mindaugo Lietuva“. Bet ar ši sąvoka neperša minties apie kitą Lietuvos dalį, „kažkieno kito Lietuvą“?

Kiek vėliau metraščiuose yra minimas Mindaugo ir jo brolio Dausprungo, kito Voluinės sutarties dalyvio, tėvas. Aišku, kad jis buvo „didis kunigas“ – ypač turtingas ir galingas, vienas iš vyresniųjų kunigaikščių. Ir tik XVI a. metraščiuose pasirodo jo vardas – Rimgaudas (Ryngolt). Niekur neminimi kitų Mindaugo brolių ar seserų vardai. Gal Mindaugas su Dausprungu jų ir neturėjo? O kokia paties Mindaugo šeima? Karalius vedė kovose su juo žuvusio Vismanto Bulionio žmoną. Taip pat žinome karalienę Mortą. Gal tai ta pati moteris? Nežinoma jų dviejų santuokos data, nes Mindaugas Vismantienę galėjo pagrobti dar iš gyvo vyro. Taip vėliau jis pasielgė su Mortos seserimi Daumantiene. Šiandien istorikai beveik neabejoja dėl dviejų Mindaugo dukrų ir sūnaus Vaišelgos, pasitraukusio į stačiatikių vienuolyną. 1262 m. mirdama Morta paliko mažamečius vaikus. Dviejuose šaltiniuose minimos dvi skirtingos Mindaugo sūnų poros: Ruklys ir Rupeikis, bei Replys ir Gerstutis. Neaišku, ar tai keturi sūnūs, ar iškraipyti dviejų (trijų?) vardai.

Neaiški Mindaugo sostinės vieta. Viename iš Mindaugo aktų nurodoma jo parašymo vieta – „Lietuvos dvaras“; kitur teigiama, kad Tautvilas apgulė Vorutą. Tiek šaltiniai tepasako. Nors ir labai istorikai atkaklūs, bet iki šiol Vorutos vietos nustatyti nepavyko. Juolab kad šis žodis gali būti bendrinis ir reikšti apskritai pilį ar tvirtovę. Kaip galima Mindaugo sostinė nurodomi Naugardukas, Kernavė, Vilnius. Iš tiesų ten jo laikais būta gyvenviečių ir pilių. Mindaugas, kaip rodo užsienio analogijos, nuolatinės sostinės galėjo ir neturėti, ją atstodavęs keliaujantis jo dvaras.

Bene svarbiausi Mindaugo laikais buvo santykiai su Livonija. 1251–1261 m. tarp abiejų valstybių viešpatavo taika. Mindaugas už taiką ir paramą buvo priverstas užleisti Ordinui dalį savo žemių: 1253 m. užrašė jam didelę dalį Žemaitijos (Karšuvą, po pusę Ariogalos, Betygalos, Laukuvos ir Raseinių žemių, Kulėnus ir Vangius), Nadruvą, Sūduvos žemes (pusę Dainavos ir Veisiejus). 1254 m. buvo užrašyta žemių Žemaitijos vyskupui Kristijonui. Vėliau, kaip atrodo, Ordinui dar užrašyta 1255 m. Sėla, o 1259 m. – pakartotinai žemės Žemaitijoje ir Sūduvoje, pridėta Skalva.

Vieniems istorikams beveik visi donaciniai Mindaugo dokumentai yra Livonijos ordino falsifikatai, kitiems didelė dauguma, o gal ir visi jų – autentiški doku-

mentai. Net ir šiuo atveju Mindaugo dovanojimai galėjo būti fiktyvūs. Ordinas su vyskupu turėjo patys užsiimti tas žemes, o šios nebuvo linkusios paklusti. Šie užrašymai kėlė Ordinui naujų rūpesčių ir tik vėliau buvo panaudoti diplomatinei kovai su Lietuva.

Mindaugo krikštas įvyko sunkiomis aplinkybėmis – prieš jį buvo susidariusi galinga giminaičių koalicija. Todėl Mindaugas pradėjo derybas su Ordino magistru Andriumi. Šis pasiūlė paramą, karaliaus karūną ir iškėlė būtiną sąlygą – Lietuvos krikštą. Mindaugas pasiūlymus priėmė ir 1251 m. pradžioje krikštijosi. Valdovas krikštijosi su šeima ir, kaip sakoma popiežių bulėse, su daugybe pagonyių. Greitai po krikšto Mindaugas, matyt, ėmė statydinti karūnavimui ir vyskupui reikalingą rezidenciją. Taip manyti leidžia po Vilniaus katedros grindimis rastos mūrinio kvadratinio plano pastato liekanos, datuojamos XIII amžiumi. Mindaugas buvo karūnuotas pagal nusistovėjusią viduramžių karalių vainikavimo liturgiją, įvykdytą popiežiaus vardu. Patepimo apeigas atliko Kulmo vyskupas Heidenreichas, o Livonijos magistras Andrius uždėjo karūną, kurią buvo pažadėjęs išrūpinti.

Jau 1261 m. Mindaugui teko stoti į karą su Livonija. Manoma, kad sykiu jis atsimetė nuo krikšto ir grįžo į pagonybę. Amžininkai teigia, kad Mindaugo krikštas buvęs apgaulingas, kad ir apsikrikštijęs jis garbino lietuviškus dievus. Tai tikėtina, nes Mindaugui teko veikti krašte, kuriame vyravo pagonybė. Antra vertus, karas su Livonija nebūtinai turėjo reikšti ir santykių su katalikybe nutraukimą. Praėjus penkeriems metams po Mindaugo mirties, popiežius Klemensas IV vadino velionį krikščionimi. Jei tai nėra informacijos stoka ar propagandinis manevras, atrodytų, kad Mindaugas mirė būdamas krikščionis.

Iki šiol Lietuvos XIII amžiaus tyrėjams nėra pasisekę suformuluoti vieno, visiems priimtino požiūrio į Mindaugą ir jo politinę veiklą. Absoliuti dauguma lietuvių istorikų jį aukštino ir aukština. Bet atsirasdavo ir tokių (pavyzdžiui, K. Jablonskis), kurie teigė: „Mindaugas tebuvo Ordino statytinis, jis visai nebuvo joks tikras Lietuvos valdovas, savanaudiškais tikslais daug prisidėjęs prie Lietuvos valstybinės organizacijos griovimo“. Iš tiesų Mindaugo veikloje norint galima įžvelgti savanaudiškumo, klastos, ambicijų. Bet ar tai XIII amžiaus Europoje buvo išimtis?

B priedas. Just. Marcinkevičiaus dramos „Mindaugas“ ištrauka

*Tu tuos lapus, kuriuos liepiau išplėsti,
Iš naujo parašyk... ir dar pridėk,
Kad Vismantą aš nužudžiau... jo brolius
Medžioklėje nudėjau... Nužudžiau
Ligeikj, Višlj, Edivilą. Taip.
Rašyk, rašyk, kad per vėlu nebūtų.
Rašyk: Vyžeikj, Vilikailą, Bikšj
Aš ištrėmiau iš Lietuvos... Judikj*

Aš palikau kovos lauke. Galėjau
Išgelbėti jį, išnešti. Palikau.
Rašyk, kad gimines ir artimuosius
Aš priverčiau jėga paklusti man.
Rašyk, kad aš... kad nemylėjau nieko...
Tačiau pridėk, kad visa tai dariau
Tiktai dėl Lietuvos... tik dėl Tėvynės...

(Marcinkevičius: 1988, 89)

C priedas. Mindaugo epochos istorijos šaltiniai

Iš 1219 m. sutarties su Voluine

Dievui liepus, atsiuntė Lietuvos kunigaikščiai didžiajai Romanienei ir Danieliui bei Bazilkui taiką suteikdami. O lietuvių kunigaikščių vardai buvo: štai vyresnieji – Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto brolis Viligaila; o žemaičių kunigaikščiai – Gerdvilas, Vykintas; o Ruškaičių – Kintibutas, Vembutas, Butautas, Vyžėtis ir jo sūnus Velžys, Kitenis, Plikienė; o štai Bulioniai – Vismantas, jį gi nužudė Mindaugas ir jo žmoną pasiėmė, ir jo brolius užmušė – Gedvilą, Sprudeikį; o štai kunigaikščiai iš Deltuvos – Juodikis, Buteikis, Bikšys, Lygeikis.

Šieji visi suteikė taiką kunigaikščiui Danieliui ir Bazilkui, ir buvo žemė rami.

Iš Hipatijaus metraščio

Tautvilas gi atbėgo į Žemaitiją pas savo dėdę Vykintą, paėmė jotvingius ir žemaičius ir su Danilo pagalba, kurią Danilas seniau jam buvo davęs, žygiavo prieš Mindaugą. Mindaugas pasirengė, bet nusprendė su jo pulkais nesikauti, įžengė į pilį, vadinamą Voruta, ir, išsiuntęs naktį savo svainį, išvaikė rusus ir jotvingius... Ir atvyko Mindaugas, surinkęs didelę jėgą, prie Vykinto pilies, vadinamos Tviremet (Tverų?), Tautvilas išjojo iš pilies, o su juo Danilo rusai ir polovcai, ir su jais žemaičiai, ir daugelis pėsčių; jiems besivejant, polovcas Kočius pašovė Mindaugą į šlaunį. Ir sugrįžo Mindaugas į savo žemę; daug susidūrimų buvo tarp jų. Vismantas prie tos pilies buvo nukautas.

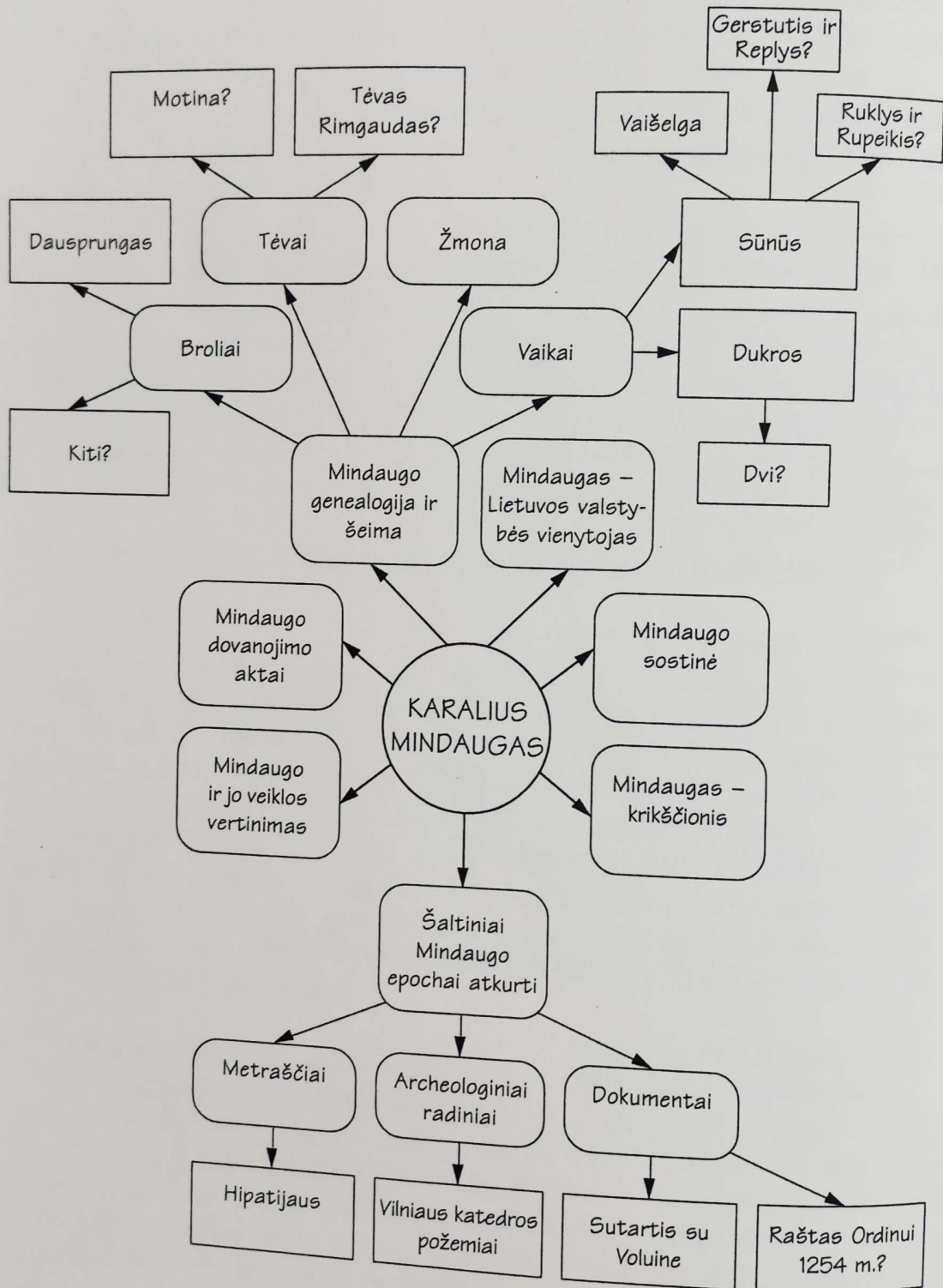
Iš Karaliaučiaus archyvo

Mindaugas, Dievo malone Lietuvos karalius, visiems Kristaus tikintiesiems, kuriuos pasieks šis raštas, [siunčia] pasveikinimą Viešpatyje Jėzuje.

Mes norime, idant jūs visi žinotumėte, jog mes, [remdamiesi] saviškių giliai apsvarstytu patarimu, priėmėme garbingąjį tėvą poną Kristijoną ir pasiūlėme jį įšvęsti mūsų karalystės vyskupu, [numatydami] jį pasiųsti patį paimti savo [vyskupijos valdžią], taip pat paskirdami jam dovanų pusę Raseinių, pusę Betygalos, pusę Laukuvos [žemių]; tam dalykui amžinai atminti šį raštą liepėme sutvirtinti mūsų antspaudu.

Šis aktas sudarytas, dalyvaujant ir pritariant mūsų sūnams Repliui ir Gerstui, mūsų ištikimam pavaldiniui Parbusiui, tūkstantis du šimtai penkiasdešimt ketvirtaisiais Viešpaties metais, kovo 12 dieną.

D priedas. Teksto apie Mindaugą „tinklas“ (ne visas)

E priedas. Orientacinė darbo su istorijos vadovėlio paragrafu schema

- I. Paragrafo pavadinimas – pakeisti jį savu, atitinkančiu dėstomos medžiagos esmę.
- II. Poskyrių (jei yra) pavadinimai – pakeisti juos savais, atitinkančiais dėstomos medžiagos esmę.
- III. L a i k a s – nustatyti apatinę ir viršutinę chronologines paragrafo medžiagos ribas.
- IV. L a i k a s – paragrafe aprašomus įvykius išdėstyti (surašyti) nuoseklia chronologine tvarka.
- V. E r d v ė – nustatyti geografines paragrafo medžiagos ribas (šiaurėje, pietuose, vakaruose, rytuose).
- VI. T e k s t a s – jo informacijos analizė (žymėjimas arba lentelė):
  1. „Jau žinoma“ (iš kur žinoma?) ir „nauja“.
  2. „Aišku“ ir „neaišku“ (kas konkrečiai neaišku?).
  3. „Įdomu“ ir „neįdomu“ (kodėl?).
  4. „Faktai“ ir „nuomonės, požiūriai“ (su argumentais).
- VII. I l i u s t r a c i j o s – kaip jos dera su tekstine informacija:
  1. Kokią tekstinę informaciją jos iliustruoja?
  2. Kaip tą informaciją papildo, paaiškina?
  3. Kokią naują (nepaminėtą tekste) informaciją pateikia?
- VIII. Š a l t i n i a i – kaip jie dera su autoriaus teksto informacija:
  1. Kokie tai šaltiniai: pirminiai ar antriniai? Kodėl taip vertinate?
  2. Kokią tekstinę informaciją jie iliustruoja?
  3. Kaip tą informaciją papildo, paaiškina?
  4. Kokią naują (nepaminėtą tekste) informaciją pateikia?
  5. Kokią vaizdinę informaciją iliustruoja?
  6. Kaip tą informaciją papildo, paaiškina?
- IX. K l a u s i m a i :
  1. Atsakyti į autorių pateiktus klausimus.
  2. Sugalvoti tekstui savų klausimų.

F priedas. Darbo su istorijos vadovėlyje pateiktu istorijos šaltiniu orientacinė schema

1. Kokiai temai nagrinėti dokumentas skirtas?
2. Kokios dokumento formos ypatybės (kalba, stilius, jei yra – išorinė forma)?
3. Pirminis ar antrinis šaltinis? Kodėl taip manote?
4. Kas dokumento autorius? Kas apie jį žinoma? Ką jis pateikė – plikus faktus ar nuomonę? Kodėl taip manote? Ką galima spręsti apie autoriaus pažiūras?

5. Kada dokumentas sukurtas? Kokie epochos, kurioje dokumentas atsirado, skiriamieji bruožai? Ar turi laiko atspaudų pats dokumento turinys ar forma? Kodėl taip manote?
6. Kur vyko dokumente aprašyti įvykiai? Kas žinoma apie jų vietą? Kuo ji ypatinga?
7. Koks dokumento tikslas? Viešam ar asmeniniam naudojimui skirtas? Gal propagandai? Kas tai rodo?
8. Kokie faktai minimi dokumente? Ar jie nauji? Ar patikimi, t. y. ar patvirtinami kitais šaltiniais? Kokiais?
9. Į kokius istorijos klausimus šis dokumentas atsako? Kokias įvykių, reiškinių, procesų priežastis, ypatybes ir padarinius jis gali atskleisti?
10. Kokia dokumento nauda: objektyvus ar šališkas, patikimas ar ne, informatyvus ar ne?

G priedas. Darbo su istorijos vadovėlyje pateikta iliustracija orientacinė schema

1. Kokios iliustracijos formos ypatybės (fotonuotrauka, paveikslas, portretas, karikatūra, plakatas etc.)?
2. Išnagrinėkite iliustracijos detales. Ką jos gali papasakoti apie žmones, pastatus, techniką, simbolius?
3. Kokiai temai nagrinėti iliustracija skirta? Iš ko tai sprendžiate?
4. Pirminis ar antrinis šaltinis? Kodėl taip manote?
5. Kas autorius? Kas apie jį žinoma? Ką jis pateikė – plikus faktus ar nuomonę? Kodėl taip manote? Ką galima spręsti apie autoriaus pažiūras?
6. Kada iliustracija sukurta? Kokie epochos, kurioje iliustracija atsirado, skiriamieji bruožai? Ar yra laiko atspaudų pačiame iliustracijos turinyje arba formoje? Kodėl taip manote?
7. Kur vyko iliustracijoje vaizduojami įvykiai? Kas žinoma apie jų vietą? Kuo ji ypatinga?
8. Koks iliustracijos tikslas? Viešam ar asmeniniam naudojimui skirta? Gal propagandai? Kas tai rodo?
9. Kokie faktai vaizduojami iliustracijoje? Ar jie nauji? Ar patikimi, t. y. ar patvirtinami kitais šaltiniais? Kokiais?
10. Į kokius istorijos klausimus ši iliustracija atsako? Kokias įvykių, reiškinių, procesų priežastis, ypatybes ir padarinius ji gali atskleisti?
11. Kokia iliustracijos nauda: objektyvi ar šališka, patikima ar ne, informatyvi ar ne? Kodėl taip manote?